

Memorabilia

Número 16 (2014), pp. 74-85

Un salteri català del segle XV perdut*

Josep Lluís Martos
Universitat d'Alacant

ISSN 1579-7341

La Biblioteca Universitària de València no custodia cap dels dos exemplars conservats de l'incunable del *Psalteri* de Joan Roís de Corella (Venècia, Johan Hertczog, 1490),¹ un a la Biblioteca Nacional, amb la signatura I-1462, i un altre a la Biblioteca de Catalunya, amb la referència Esp. 8-8^{au}. El que hi trobem, tanmateix, és una còpia manuscrita que se'n féu d'un d'ells a Madrid el 1822, catalogada com a Ms. 664² i incorporada a través del llegat del rector Onofre Soler i Rubio (Cabeza 2007; Martos 2013: 53-62 i Martos 2014), com es pot comprovar en l'ex-libris imprès de la contraportada inicial, compartit per totes les obres d'aquesta col·lecció.³ El f. 360 d'aquest *Psalteri* vuitcentista no forma part del text pròpiament dit,⁴ sinó que és un document extern ben valuós per a datar-lo, com a punt de partença per a l'argumentació d'aquest treball, ja que es tracta del rebut que en fa el copista a nom de qui li'n va encarregar la reproducció:⁵

*Aquest treball s'emmarca dins els projectes finançats pel Ministerio de Ciencia e Innovación (FFI2008-04486) i pel Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2011-25266).

1. Però sí que en posseï un entre 1802 i 1812: un interessant exemplar provinent de l'arxiu secret de la Inquisició a terres valencianes —donat per l'arquebisbe Arce, inquisidor general d'aleshores, a instàncies de l'inquisidor major, Maties Bertran (Aguiló 1923: 15). Tanmateix, aquest llibre es va cremar en l'incendi que patí la Biblioteca el 7 de gener de 1812, durant el setge francès de la ciutat, a mans del mariscal Suchet (Llorca 1933: 107-110). Aquest exemplar degué tenir marques de la Inquisició, com era habitual en altres obres revisades pel Sant Ofici, de les quals és bona mostra l'exemplar mutilat del *Cancionero General* de 1540 que va pertànyer a Luis Usoz (Biblioteca Nacional, Madrid, U. 1222), en el f. 207^v del qual, just després del colofó, s'inclou una anotació manuscrita que dóna compte de l'actuació inquisitorial de què va ser objecte (Martos 2010). Aquest exemplar del *Psalteri* es va perdre, doncs, en aquell desastre, perquè, si tenim en compte l'absència de signes externs que el relacionen amb la Inquisició.

2. Sota l'entrada n° 242 de l'obra de Marcelino Gutiérrez del Caño (1913, i: 102).

3. «Ex Bibliotheca, quam D. D. Onu/phrius Solér, Academiae Valentinae // Rector, eidem testamento legavit».

4. Originalment era un foli complet de paper diferent, doblat en quart per a enquadrar-lo, corresponent a les pàgines 360-[361] i [362-363], la qual cosa fa que el text quedi en posició vertical. Els claudàtors indiquen que no apareix físicament la numeració de les pàgines.

5. Gutiérrez del Caño va ser el primer a donar notícia de l'existència d'aquest document «Recibo del amanuense de 352 reales, precio de esta copia hecha por encargo de D. Alejo Campo Rey: Madrid 19 febrero 1822» (Gutiérrez del Caño 1913, i: 102).

«He recibido de don Alexo Campo Rey la cantidad de trescientos cincuenta y dos reales por la copia íntegra del libro titulado *Psalteri trelladat per lo Rev^d. mestre Corella*, que he hecho por encargo del mismo. Madrid 19 de Febrero de 1822. Antonio Perales». Si s'hagués tingut en compte l'existència d'aquest rebut, que datava la reproducció deu anys després de l'incendi i consegüent desaparició de l'incunable del *Psalteri* conservat a la Biblioteca Universitària de València, hom no hagués pensat en un original valencià, sinó madrileny.⁶ No és casualitat que, precisament, manque en l'exemplar de la Biblioteca Nacional el foli amb signatura de quadern *n₁*,⁷ que correspon exactament al salt de còpia del ms. 664 de la Biblioteca Universitària de València, objecte d'anàlisi d'aquest treball, la qual cosa fa indubtable que aquest n'és l'original, com era d'esperar, tenint en compte la necessitat de fer-ne la reproducció a Madrid.⁸

El salt de lectura té lloc cap a l'inici del f. 249, les primeres paraules del qual s'eliminen i a sobre de la cancel·lació s'indica que «(salta á la pag. 356)».⁹ Efectivament, en aquest foli, a la fi del llibre, s'inicià la còpia del fragment que hi mancava.¹⁰ Aquesta addició s'hi copia amb la tinta negra que completa la paginació i que n'anuncia el salt de lectura, en tots tres casos indubtablement de la mà d'Onofre Soler, patrocinador de la reproducció i únic posseïdor privat d'aquesta abans d'arribar a la Biblioteca Universitària. Gràcies al seu càrrec de rector de la Universitat de València, disposem de molta documentació autògrafa i signada per Soler, a partir de la qual es pot comparar la seu lletra amb la del corrector del ms. 664 i determinar que, efectivament, es tracta de la mateixa mà.

Soler fou canonge de la Seu de València i, en deixar el seu càrrec de rector de l'Estudi General, en la seua primera etapa, ocupà el de canonge arxiver. Poc després, proposà la restauració de molts còdexs antics de l'Arxiu Capitular, com he pogut documentar a través de l'acta del Consell del Capítol de 8 de juliol de 1816:

El Señor Canónigo Archivero hizo presente el estado deplorable en que se hallaba la Biblioteca de esta Santa Iglesia, pues muchos de los libros impresos estaban enteramente apolillados y los de vitela y manuscritos se hallaban encuadernados muchos y en otros que tenían cubierta de madera se había introducido en ésta la carcoma y que, para evitar se perdiesen enteramente las presididades (*sic*) que restaban, proponía se destinase una cantidad competente para encuadernar los libros que se estimase más conveniente. Y habiéndolos tomado en consideración, el Cabildo acordó dar comisión a los señores canónigos D. Antonio Roca, D. Onofre Soler y D. Pasqual Fita, para que

6. L'actual directora del fons, seguint Llorca (1933), ens informa que l'incunable llegat per Maties Bertran és un «ejemplar desaparecido, del que se conserva una copia manuscrita legada por Onofre Soler» (Cabeza Sánchez-Albornoz 2000: 53), un matis afegit que defensa que el manuscrit 664 és una reproducció de l'exemplar desaparegut.

7. La manca de dos fulls en l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya no afecta, tanmateix, al text: «Ex. incomplet: falta el f. [A]1 (blanc o amb tít.) i el f. r10 (amb la marca de l'impr.)» (BITECA, Manid 1262).

8. Alejo Campo degué ser tan sols un contacte d'Onofre Soler —i no un posseïdor antic, com creu BITECA (Manid 2152). Soler, que tenia constància de l'existència de l'incunable a la Biblioteca Nacional, hagué de recórrer a intermediaris, perquè ni disposava ja de l'exemplar conservat a la Biblioteca Universitària de València entre 1802 i 1812, ni tenia notícia del que es devia trobar ja aleshores en mans privades en aquella mateixa ciutat.

9. El còdex està paginat i no foliat.

10. Que abraça des de les darreres línies del salm 103 fins bona part del principi del 104— i que acaba a l'inici del f. 357, a la fi del qual diu: «(buelta a la pagina 249 Lo féu Senyor &c.)»

pasasen a la Biblioteca y reconociesen el estado en que se hallan los libros, y en atención a la perentoriedad y urgencia que corre en algunas su pronto remedio, procedan dichos señores a la encuadernación de los más precisos y por los demás que sea su encuadernación más costosa [f. 221^v], lo reporten al Cabildo como igualmente una razón exacta de los libros que quedan, y del expediente que se podrá tomar para su conservación en lo sucesivo. Y lo firmaron los señores Juan Martínez Hermosilla y Onofre Soler.¹¹

Entre aquests llibres restaurats, es trobava el Salteri del segle xv, que sovint s'ha interpretat com a original manuscrit de l'incunable de Joan Roís de Corella,¹² en el *renovellament* del qual participà Soler de manera tan activa, que copià ell mateix alguns dels folis que calia restaurar, anotà el volum com a corrector en diversos moments i inclogué a l'inici del còdex unes *Advertències petites* amb indicacions sobre la restauració. Com que els folis incorporats no copiaven de l'original, en alguna ocasió calgué incloure una línia a la fi del foli anterior que permetés d'enllaçar el text antic amb el nou, com n'és el cas del f. 5^v del Salteri de la Seu i com havia ocorregut també en el f. 248 del *Psalteri* vuitcentista de la Biblioteca Universitària de València. Aquest és un indicatiu, de fet —si no una prova irrefutable—, que la font del fragment restaurat prové, en tots dos casos, d'una obra diferent. El text que teníem originalment en el pas del f. 248 al f. 249 del manuscrit vuitcentista, era el següent: «Sia alegre e plaent a ell lo meu par[f. 249]lar yo empero delitar aquell Senyor». Sobre aquest, Soler va haver d'actuar per poder enllaçar-ne el text amb el fragment corresponent que havia transcrit en els ff. 356-357, que, en provenir d'un altre Salteri, calia lligar-lo sintàcticament. Per a això, va eliminar l'inici del f. 249 —«lar yo empero delitar aquell Senyor»— de manera il·legible, tot i que el podem reproduir a partir dels ff. m_8^v i n_2^r de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya. Es féu servir l'aparició coincident de la paraula *senyor* quasi al començament dels ff. n_1^r i n_2^r per establir-ne l'enllaç, substituint la seqüència de l'imprés «Constituí [f. n_2^r] aquell senyor» per «<Lo féu> senyor» (f. 249), amb el verb i el pronom a sobre de la correcció. D'una altra banda, part del text original amb què s'iniciava el f. 249 del manuscrit —«lar yo empero delitar aquell Senyor»—, que era continuïtat de la línia anterior, s'anotà a sota de la caixa del f. 248 i enllaçà amb la literalitat de la nova font, per donar lloc a «lar yo empero me delitaré en lo Senyor. Falleixquen los»,¹³ al final de la qual estan les dues paraules amb què s'inicia el fragment del f. 356 —«Falleixquen los», de la mateixa manera que, en acabar el f. 357, s'afegí l'inici del f. 249 —«Lo féu Senyor &c.»—, a partir del qual es continua llegint el text en el cos central de l'obra.

L'experiment bibliòfil d'Octavi Viader (Roís de Corella 1928) va utilitzar com a font l'exemplar de la Biblioteca Nacional i ometé, en conseqüència, el full perdut sense cap tipus d'indicació. Això malgrat que en l'estudi final d'aquest llibre, Jaume Barrera advertia que, a més d'aquest, hi havia un exemplar en mans privades,¹⁴ que Viader

11. Arxiu Capitular de València, *Deliberacions i acords capitulars en l'any 1816*, n° 343, ff. 221^{rv}.

12. Josep Costa pensa, fins i tot, que «No seria desbarat, per consegüent, supondre, que poguera ser Roís de Corella en sa primera epoca, no l'autor, sino el copiste o redactor del Salteri de la Seu, com "rahonablement" s'afirma al començament per ma del restaurador de 1820» (Costa 1995: 37).

13. El fragment és idèntic al que trobem en el f. 34vb del Salteri de l'Arxiu Capitular de València.

14. «Un ejemplar de la Biblioteca Nacional de Madrid, y otro en posesión de un particular, en Valencia, son los dos únicos hoy conocidos» (Barrera 1928: xiv).

no es va preocupar de trobar, tot i que disposava de la notícia aclaridora de Sanchis i Sivera sobre el seu posseïdor d'aleshores,¹⁵ recollida per Ribelles Comín (1920-1984, I: 539) uns anys abans de la publicació d'aquesta edició pseudo-gòtica: aquell propietari d'aleshores era l'intel·lectual valencià Miquel Martí Esteve.¹⁶ El 1948, nou anys després del decés d'aquest membre de la Reial Acadèmia de Cultura Valenciana el 1939, aquest mateix exemplar es trobava a la venda a Barcelona al preu de 50.000 pessetes, segons la descripció i notícia de Palau i Dulcet.¹⁷ Per aquelles dates degué ser, doncs, que l'adquirí el col·leccionista barceloní Jaume Espona, el llegat bibliogràfic del qual passà a la Biblioteca de Catalunya el 1959 (Bohigas 1960), un any després de morir (Martos 2013: 29-42). Trenta-sis anys més tard, Antoni López i Vicent Ribes (1985), editors del *Psalteri*, encara no sabien de l'existència d'aquest exemplar al fons barceloní. D'això es deriva, doncs, que el seu text, lògicament, no recollís el passatge perdut del *Psalteri* de Joan Roís de Corella en l'exemplar de Madrid, per a la transcripció del qual van recórrer, precisament, a l'afegit final del manuscrit 664 de la Biblioteca Universitària de València, actuació que van justificar així:

D'altra banda, hem completat el foli que mancava al Salm 104 en l'edició de Venècia (igualmente absent en la còpia tan acurada de Viader), corresponent a la signatura *n. 1.*, amb la incorporació del text que figura al final del ms. conservat a la BUU. Val a dir que a aquest ms. també hi manca el Salm 104 aquest foli (*sic*), que consta, segons hem dit,¹⁸ al final del Salteri, amb una indicació al lloc d'omissió. El fet que hi figure afegit pot induir a considerar que es tracta d'un fragment procedent d'un altre autor, però com que la còpia és efectuada a Madrid, segons hem vist, i el llenguatge s'adiu força al corellian, hem cregut convenient d'incorporar-lo, tot indicant-ho amb cursiva. D'aquest ms., tanmateix, hem hagut de recuperar les formes gràfiques més corrents en Corella, car el copista hi efectua pel seu compte alguna modificació (López & Ribes 1985: 30-31).

No té raó de ser, però, que el fet d'haver-se copiat a Madrid haja d'implicar, d'una banda, que la correcció també hagués tingut lloc allà i, d'una altra, que, tot i que el Salteri d'on s'extrau aquest fragment pogués ser de qualsevol altre autor, haja d'atribuir-se necessàriament a Corella.¹⁹ De fet, ara que sabem que sí que s'ha conservat en l'exemplar

15. «Este libro se imprimió en el siglo XV, y no se conserva, que sepamos, más que un solo ejemplar, el cual posee nuestro amigo el bibliófilo valenciano D. Miguel Martí, el cual difiere algo del original» (Sanchis i Sivera 1909: 452, nota 1).

16. Fou acadèmic de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana entre 1928 i el 15 de desembre de 1939, data en la qual va morir. Tenim poques notícies d'aquest erudit bibliòfil, però sí que queda clar el seu compromís per la cultura valenciana, com a acadèmic i com a signant de les Normes de Castelló el 1932, i la seua estreta relació amb altres intel·lectuals de la València de les primeres dècades del segle xx.

17. «Tan raro libro existe en la Biblioteca Nacional de Madrid. Hemos visto un ejemplar que tiene añadido al principio el Calendario, 15 hojas a dos tintas, único conocido. Su poseedor, en 1948, lo ofrecía por 50.000 pesetas» (Palau i Dulcet 1948-1977, II: 220).

18. En realitat, abans no diuen res del foli perdut, ni de la procedència madrilenya de la còpia, més que la succinta referència a l'existència del manuscrit, que va ser l'origen del seu interès pel *Psalteri*, amb un caràcter més o menys fortuït (López & Ribes 1985: 30-31).

19. Ni tampoc que, en aquest sentit, s'haja de manipular també el text transcrit, tot i que siga ortogràficament. A més a més, s'afeg en aquesta transcripció, fins i tot, algun error d'omissió, com aquest passatge que manca cap a l'inici del salm 104 (López & Ribes 1985: 114): «Cantau al Senyor e feu-li cantichs de alabanzas».

de Barcelona aquest full del *Psalteri* perdut en el de Madrid, és fàcil comprovar que el fragment de la còpia vuitcentista no provenia de l'original de Joan Roís de Corella, sinó d'una altra font, que tampoc és el *Psalteri* de la Bíblia valenciana impresa de 1478, publicat per Nicolau Spindeler a Barcelona el 1480 (Biblioteca Mazarina, París, Inc. 1228),²⁰ que sembla que està en la base de la traducció corellana (Wittlin 1995²: 21; Puig i Tàrrach 2001: 128-129). Per facilitar-ne la comparació, presente a continuació el text del f. n₁ del *Psalteri* de Roís de Corella a partir de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya —que és la primera vegada que es transcriu— al costat del fragment restaurat en el ms. 664 i dels corresponents d'uns altres dos Salteris que s'han relacionat amb aquest autor, el manuscrit de la Seu de València i l'incunable barceloní del 1480:²¹

BIBLIOTECA DE CATALUNYA, BARCELONA, ESP. 8, 8 ^{AU} (VENÈCIA, JOAN HERTCZOG, 1490)	BIBLIOTECA UNIVERSITÀRIA, VALÈNCIA, MS. 664 (CÒPIA VUITCENTISTA INCUNABLE, 1490)	ARXIU CAPITULAR, VALÈNCIA, MS. 106	BIBLIOTHEQUE MAZARINE, PARIS, INC. 1228 (BARCELONA, NICOLAU SPINDELER, 1480)
[D]efalliran los peccadors, que no s trobaran en la terra, e los inichs en tal manera que no sien. Tu, ànima mia, beneeix al Senyor. Glòria al pare.	[f. 356] Falleixquen los peccadors e àvols de la terra fins sien tornats no-rres. Ànima mia, beneix al Senyor.	Falleixquen los peccadors e àvols de la terra, fins sien tornats no-rres. Ànima mia, beneix al Senyor.	Defalguen los peccadors de la terra, e los inichs en axí que no sien. Beneeix, ànima mia, al Senyor.
Confitemini Domino. PSALMUS CIIII	PSALM 104 Confitemini Domino et invocare nomen eius.	SALM CIII Confitemini Domino, et invocare, et cetera	Confitemini Domino, et invocare nomen eius; annunciate inter gentes opera eius. Cantate. Alleluia.CIIII.
[C]onfessau al senyor laors e gràcies e invocau lo seu nom; denunciava entre·ls gentils les seues obres. E cantau e digau ²² psalms a ell; hi explicau totes les seues maravelles.	[C]onfessau vosaltres al Senyor e invocau lo seu nom; descobriu a les gens les seues obres. Cantau al Senyor e feu-li cantichs de alabanzes; parleu totes les seues maravelles. Glorieu-se en lo seu sant nom; alegre's lo cor d'aquells qui cerquen lo Senyor. Cercau al Senyor e afirmieu-se a Ell; tostemps cerqueu la sua faz. Siau remembrants de	[f. 34vb] seu nom; descobriu a les gens les seues obres. Cantau al Senyor y feu-li saltiris; parleu totes les seues maravelles. Glorieu-se en lo seu sant nom; alegre's lo cor d'aquells qui cerquen lo Senyor. Cercau al Senyor e afirmieu-se a ell; tostemps cerqueu la sua faz. Siau remembrants de les seues maravelles qu·Ell feu	Confessau al Senyor, e invocau lo nom de ell. Cantau a ell e psalmeu a ell; recomptau totes les maravelles de ell. Siau loats en lo nom sant de ell; sia alegrat lo cor dels demanants lo Senyor. Demanau lo Senyor e sia confermats; demanau la faç d'ell totes temps. Siau membrants de les meravelles d'ell, les
[S]iau ²³ loats en lo nom sant de aquell. Sia alegre lo cor de aquells qui cerquen lo Senyor. Cercau al Senyor e siau fermes que'l trobareu; cercau la sua cara tostemps. [R]ecordau-			

20. «La Bíblia del 1478 s'ha perdut, però no abans que Nicolau Spindeler de Barcelona en publiqués a part, el 1480, el Saltiri; a la introducció diu clarament que fou «tret de la Bíblia de stampa la quall és stada empremtada en la ciutat de València e fon corregida, vista e regoneguda per lo reverent mestre Jacme Borrell». D'aquesta edició parcial, se n'ha conservat un sol exemplar, a la Bibliothèque Mazarine de París» (Wittlin 1995²: 21).

21. La transcripció és meua en tots els casos, excepte en l'incunable de 1480, que cite per Ventura 1993: 207.

22. digau] digua.

23. Si bé l'exemplar conservat de la biblioteca de Catalunya deixa l'espai per dibuixar les caplletres, sí que té amb roig la majoria de les majúscules amb què comencen les frases, tot i que en manquen bastants. Quan ocorre això en aquest fragment, que no es conserva en l'exemplar de la Biblioteca Nacional, reconstruïm la lletra entre claudàtors.

vos de les seues maravelles que ha fetes, los grans senyals e los juhins de la sua boca. Nosaltres, sement de Abraam, servent seu, fills de Jacob, elet de aquell. [E]ll és Senyor, Déu nostre, en tota la terra són los seus juhins. Recordant fon del testament que havia promés tant com duràs lo setgle e de la paraula que havia manada en mil generaci[n. Iv]ons, [l]a qual paraula ordenà a Abraam e fon recordant del jurament seues ques complira en Ysach. Hi stablí la dita paraula a Jacob en manament; e, a Israel, en etern testament, [d]ient-li: «A tu donaré la terra de Canaan per heretat tua, distribuïda per sos térmens». Com fossen de breu nombre e poquets; e estranys e no naturals de aquella. [E] passassen de gent en gent e de un regne a altre poble. No comportà que home los pogués²⁴ noure e castigà reys per amor de aquells, dient: «No tocar los untats meus e no vullau²⁵ malignar en los meus prophetes». [E] cridà la fam que vingués sobre la terra e tot lo sostentament del pa destruí. Tramés, ans de aquells, home en catiu fon venut: Joseph. [A]ffligiren ab grillons los peus de aquell; ferro travessà la sua ànima fins que vengués la paraula de aquell. La revelació del Senyor lo inflamà; tramés lo rey e soltà aquell; lo príncep dels pobles lo dexà deliure.²⁶

24. pogues] pognes.

25. vullau] vullan.

26. Per a l'edició crítica del text, vegeu Martos 2013.

27. unguits] unguits.

28. Josep Costa edita malament «nostra» per «vostra».

29. unguits] unguits.

les seues maravelles qu'Ell féu, dels seus prodigis e dels juhins de la sua boca. De la raza de Abrahan són los seus servents, dels fills de Jacob los seus elets. Lo mateix Senyor és Déu nostre; en tota la terra són los seus judicis. Ell se remembrà emper totstemps del seu testament; de la paraula que dictà per a davant de milars de generacions. Que dispongué per a Abraham, e de lo seu jurament que féu a Isach, e així lo confirmàs a Jacob en manament e a Israel en alianza perdurable, dient: «A tu, te daré la terra de Canaan, terreny promés de la vostra herència». Azò quant eren en número curt, molt pochs, hi els seus habitants com ha estranys en ella. E pasaren de gent en gent, e de un regne a altre poble. No deixà que negú els fera dany e, per ells, puní reys. «No vullau tocar als meus unguits²⁷ e no vullau pensar mals als meus profetes». E volch fam sobre la terra; e faltà tot aliment de pa. Trameté davan d'ells [f. 357] un baró, per esclau fon venut: Jusep. Aseguraren ab grillons sos peus; estos ferros traspassaren la sua ànima, fins a què fon closa la profecia d'ell. Lo rahonament del Senyor lo avia inflammat; trameté lo rey e lo deslligà; e lo príncep dels pobles lo va trahure de la presó.

dels seus prodigis e dels juhins de la sua boca. De la raza de Abrahan son los seus servents, dels fills de Jacob los seus elets. Lo mateix Senyor és Déu nostre, en tota la terra són los seus judicis. Ell se remembrà em per tostemps del seu testament, de la paraula que dictà per a davant de milars de generacions. Que dispongué per a Abraham, e de lo seu jurament que féu a Isac. E així lo confirmàs a Jacob en manament e a Israel en alianza perdurable, dient: «A tu te daré la terra de Canaan, terreny promés de la vostra²⁸ herència». Azò quant eren en nombre molt pocs, hi els seus habitants estranys en ella. E pasaren de gent en gent, e de un regne a altre poble. No deixà que negú els danyàs, e per ells puní reys. «No vullau tocar als meus unguits²⁹ e no vullau magrir als meus profetes». E volch fam sobre la terra, e faltà tot aliment de pa. Trameté davant d'ells un varó, per esclau fon venut: Jusep. Aseguraren ab grillons sos peus, estos ferros traspassaren la sua anima, fins a què fon closa la profecia d'ell. Lo rahonament del Senyor lo havia inflammat, trameté lo rey e lo deslligà, e lo príncep dels pobles lo va trahure de la presó.

quals ha fetes; los senyals d'ell e los juýs de la boca d'ell.

Sement de Abraam, servent de ell; fills de Jacob, elet de ell. Ell és Senyor, Déu nostre; en tota la terra són los juýs de ells. Membrant fon en lo segle del testament seu; de la paraula, la qual manà en mil generacions. La qual ordenà a Abraam; e del jurament seu a Isach. Stablí aquell a Jacob en manament; a Israel en testament eternal. Dient: a tu donaré la terra de Chanaan, cordeta de la heretat vostra. Com fossen de nombre breu, molt pochs e adventiços de ella. E transpassaren de gent en gent; e de regne a poble altre. No lexà hom noure a ells, e corregí per ells los reys. No vullau tocar los christis meus; e en los prophetes meus no vullau malignar. E apellà fam sobre la terra; e trencà tot lo fermament del pa. Tramès davant ells home; en servent fon venut Joseph. Humiliaren en grillons los peus de ell; ferro transpassà la ànima d'ell fins que vingués la paraula de ell. La paraula del Senyor inflamà a ell; tramès lo rey e soltà a ell; lo príncep dels pobles, e dexà a ell.

Ja a simple vista sorprén l'estret grau de proximitat entre el text del Salteri manuscrit de l'Arxiu Capitular i el fragment restaurat en la còpia vuitcentista. Dic que sorprén perquè, malgrat que s'ha relacionat i/o identificat sovint amb el de Joan Roís de Corella, aquest Salteri no és l'original de l'incunable venecià (Martos 2013: 49-53), com s'accepta quasi unànimement des de la descripció de Jaume Massó i Torrents (1903: 73)³⁰ (Ribelles Comín 1920-1984, I: 539; Barrera 1928: XVI-XVIII; Perarnau 1978; López & Ribes 1985: 18; Puig i Tàrrach 2001: 132-133), excepció feta d'Aguiló (1923: 16), de Sanchis i Sivera (1909: 452, nota 1) o de Casanova & Alonso (1988: 149), que sí que els identifiquen. El Salteri de l'Arxiu Capitular de València està relacionat, efectivament, amb Joan Roís de Corella,³¹ però sembla que tan sols a partir de la seua restauració vuitcentista. En el primer foli, sense numerar, hi ha un títol explicatiu de mà d'Onofre Soler, que data l'intervencionisme: *Saltiri feyt per lo Profeta // Daviu Rey de Jerhm. // trellat de lati en romanz (raonablement) per lo Inclit // Reverent Mestre Johan Roig de Corella, Mestre &c // en Sacra Theologia: y renovellat ara en lo any 1820 (f. 1r)*.³² Encara és més explícit el canonge arxiver en el *verso* del foli següent,³³ en advertir-nos de les tècniques de restauració seguides:

Advertències petites.

1ª Haon encontraràs * y diu *falta*, no és que faltara en lo original d'este M.S., sinó que stava al marge: y en esta reposició que s'acaba de fer, com se ha retallat tant, ha segut presis tralladar-o baix, al marge nou, o renovellat.

2^a S'a posat que el Autor d'este M.S. hu és *rahonablement* lo Inclit Johan Roig de Corella, perquè encara que y a molt fonament per a asegurar-o, però també és molt cert que assí no consta: y així, està molt ben dit *rahonablement*.

3ª Estan tots los sent y cinquanta salms, però és menester advertir que'l 76 y 77 estan posats com si foren uno; y de así se seguix que'l que és 78 posa 77 *et cetera: vide carta 25 volta y següens*. Item lo salm 118, lo dividix de huit en huit versos y a cada una divisió fa salm diferent en numeració, de a hon ve a parar que lo salm 150, últim del *Psaltiri*, siga así 170 (f. 1rb).³⁴

S'hi explica, doncs, el procés de restauració que ha experimentat el còdex; s'hi reconeix que no hi ha cap fonament per a atribuir-lo a Joan Roís de Corella més que la

30. Recentment, Josep Costa (1995: 17-20) ha fet una altra descripció d'aquest ms. 106 de l'Arxiu Capitular de València, poc sistemàtica, però minuciosa. Els salms ocupen 42 fulls escrits per les dos cares, excepte l'últim.

31. Curt Wittlin proposa que aquest Salteri manuscrit és fruit d'una reelaboració del conservat a la Bibliothèque Nationale de París amb la signatura fr. 2434 a partir dels materials corellans, fins el punt que alguns salms en depenen en alt grau: «El ms. 106 transmet en altres salms la traducció de Corella, com per exemple el 31, i en d'altres sembla revisar el text del ms. 2434 a partir de la versió de Corella. Tot això mereix un estudi a part, i una comparació amb el ms. 5 de París que transcriu els salms 1-38 segons la versió del ms. 2434 i els restants segons el ms. 2433» (Wittlin 1995²: 40). Es tracta, doncs, d'una hipòtesi de partença, que no ha estat comprovada encara sistemàticament. Ni tan sols ho ha fet Armand Puig i Tàrrach, que nega aquesta possibilitat a partir de l'anàlisi exegetica (Puig i Tàrrach 2001: 132-133).

32. A sota indica a lllapis: «Cf. *Catálogo de Incunables de la Biblioteca Nacional*, Madrid 1945, pág. 90, n° 354» (f. 1r).

33. És el primer foli numerat amb la tinta roja d'una segona mà. Aquest text apareix en la segona columna, que queda en blanc després de copiar la *Lletra tramesa...* inicial.

34. La transcripció és meua, encara que n'hi ha una de prèvia en Costa 1995: 18-19.

lògica; i s'hi justifica la raó de l'aparent augment de vint salms, a partir de la unió del 76 i 77, per una banda, i de la divisió del 118 en salms diferents a partir de cada cobla, per una altra. Els altres dos aspectes, el procés de restauració i l'atribució a Corella, estan molt relacionats.

En la descripció que Josep Costa fa del còdex (1995: 17-20), explica que, quan se n'han substituït fulls físicament pel mal estat de l'original en aquesta restauració del 1820, s'ha optat per una doble estratègia: d'una banda, quan era possible recuperar el text original, es tornava a copiar, mentre que, d'una altra banda, si no era possible fer-ho, es recorria com a font al *Psalteri* de Joan Roís de Corella, que s'hi transcrivia amb molta fidelitat, com a lògica conseqüència d'haver-li atribuït l'autoria d'aquest manuscrit *rahonablement*.³⁵ No obstant això, aquestes conclusions no són exactes.

Onofre Soler és, efectivament, el responsable del procés restaurador vuitcentista del ms. 106 de l'Arxiu Capitular, com semblen indicar la rúbrica inicial, les *Advertències petites* del començament, l'anotació del còdex com a corrector (ff. 7^{r-v}, 17^{r-v}, 18^v, 21^r i 22^r) i el seu paper actiu en la substitució i còpia de tres fulls complets i primerencs de l'original (ff. 6, 10 i 11), a més del marge esquerre del f. 27^r, que ha estat tallat massa. En aquest darrer cas, no dubte que es reconstrueixen les mancances a partir del text original, però és molt estrany que siga així en el f. 6, perquè, per enllaçar-lo amb el foli anterior, Soler hagué de manipular i adaptar el text amb què acabava el f. 5^v. El text copiat en aquest f. 6 no coincideix tampoc amb el del *Psalteri* de Corella, però sí que en provenen els salms i fragments —final del 28, 29 i 30 complets, i inici del 31— del f. 11, també de mà d'Onofre Soler. No és aquest, però, l'únic foli el contingut del qual es manleva directament del *Psalteri* corellà, emprat com a font per a un procés de restauració vuitcentista, sinó que també ocorre això en els folis 12, 14 i 15, que, tanmateix, no són de mà de Soler, sinó d'algú molt proper, que continuà o completà la seua tasca sota la seua supervisió, amb una lletra molt més acurada, tant en aquests folis, com en el f. 34, que és l'únic d'aquest copista que no segueix la font corellana. És curiosa aquesta excepció, perquè es tracta del foli que recull la meitat final del salm 101, el 102 complet i bona part de l'inici del 103. Si tenim en compte, com ja ens indicaven les *advertències petites* del full inicial, que els salms 76 i 77 s'hi compten com a un, els salms afectats són, en realitat, el 102, el 103 i el 104, equivalents a un foli que faltava en l'original i que, com ens advertia Costa, «no es copiat de Roiç de Corella, sino una reconstruccio» (1995: 217, nota 19).

Aquest full perdut o eliminat de l'original del segle xv contenia el mateix fragment que s'havia arrancat de l'incunable de la Biblioteca Nacional del *Psalteri* de Corella, per casualitat o per causalitat.³⁶ En qualsevol cas, tots dos Salteris van copiar d'una font di-

35. «Els fulls 5, 9, 10, 11, 13, 14 i 33 devien estar ja molt deteriorats quan la restauració, perquè han seguit substituïts per uns altres, del mateix paper en foli, escrits en lletra moderna, de dos mans diferents, i ocupant aproximadament el mateix espai que els originals. Els redactors o bé tracten de reproduir el text deteriorat, o bé copien senzillament el Salteri de Roiç de Corella. En est últim cas la correspondència es perfecta, mentre que en el primer apareixen detalls ortogràfics i paraules que revelen clarament la interpretació del redactor modern, inclús castellanismes» (Costa 1995: 18).

36. No entraré ara, tanmateix, a divagar sobre possibles persecucions inquisitorials sobre el salm 104, per a la qual cosa sols voldria recordar que el decret de l'inquisidor Montemayor del 1498, que va donar lloc a una important i discriminada crema de llibres bíblics a Barcelona, no va tenir un efecte tan catastròfic a València —si més no, immediat—, on, per oposició del poble i de les autoritats, es va decidir cremar sols aquells considerats amb errors. Tal vegada, el salm 104 era conflictiu a l'hora de traduir-lo perquè generava un discurs judaïtzant i es va preferir eliminar-lo sense afectar a la integritat del llibre o, potser, és tan sols una mera casualitat.

ferent a la resta de l'obra i amb poc temps de diferència: el primer el 1820 i el segon, probablement, el 1822 o poc després. Però encara hi ha un altre aspecte més interessant: el text de totes dues restauracions és pràcticament idèntic. Seria lògic pensar que Onofre Soler havia transcrit el fragment que mancava a la seua còpia corellana vuitcentista a partir del Salteri de l'Arxiu Capitular, que ell mateix havia restaurat i corregit sols dos anys abans. Malgrat la literalitat quasi perfecta de tots dos textos, tanmateix, hi ha una sèrie de lliçons divergents, entre les quals destaque les més òbvies,³⁷ primer donant la lliçó del ms. 664 de la Biblioteca Universitària i després la del ms. 106 de l'Arxiu Capitular:

e feu-li cantichs de alabanzes 664: *y feu-li saltiris* 106

Azo quant eren en numero curt, molt poch, hi els seus habitants com ha estranys en ella 664: *Aço quan eren en nombre molt poch, hi els seus habitants estranys en ella* 106

No deixa que negu els fera dany 664: *No deixa que negu els danyas* 106

no vullau pensar mals als meus profetes 664: *no vullau magrir als meus Profetes* 106

Aquestes variants, però, semblen fruit d'un intervencionisme produït bé durant la generació d'una possible còpia de l'original, bé durant la transcripció d'aquest fragment en el Salteri de la Seu, o bé a la fi de la còpia vuitcentista de Roís de Corella, perquè seria difícil d'explicar que Soler havia disposat de dos testimonis d'un mateix Salteri, molt poc divergents, emprats com a font alterna en cadascun dels Salteris restaurats. De fet, crec que va ocórrer en les actuacions sobre el manuscrit de l'Arxiu Capitular, si tenim en compte, per una banda, que aquesta versió actualitza lingüísticament el fragment afegit a la fi del Salteri de Corella; i, per una altra, que Onofre Soler havia fet aquest tipus de correccions en el manuscrit de la Seu, tot i que en anotacions. Això justifica que la restauració de la còpia vuitcentista es produí a València, on es trobava l'original manuscrit a partir del qual es van completar tots dos Salteris en dates realment properes. El ms. 664 de la Biblioteca Universitària de València és, doncs, una còpia manuscrita vuitcentista d'un original imprés mancat d'un full, deficiència que hi supleix Onofre Soler mateix ja a València a partir d'un Salteri manuscrit del segle xv, com sembla derivar-se a partir del model lingüístic, que havia acomplert la mateixa funció en la restauració del Salteri de la Seu. En definitiva, un aspecte tan circumstancial com és la restauració de sengles folis en un manuscrit del segle xv i en la còpia vuitcentista d'un incunable mutilat, ens adverteix de l'existència d'un Salteri català antic perdut a hores d'ara, que degué córrer encara per la València del primer quart del segle xix.

37. La resta són diferències menors: *Confesau vosaltres al Senyor* 664: *Confesau vosaltres a nostre Senyor* 106 | *Siau remembrants* 664: *Siau remembrats* 106 | *emper totstemps* 664: *en pertostemps* 106 | *terreny promés de la vostra herencia* 664: *terreny promes de la nostra herencia* 106.

Bibliografia citada

- AGUILÓ I FUSTER, M. (1923), *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- BARRERA, J. (1928), «Roïç de Corella y su versión del Salterio» dins *El Psalteri de Roïç de Corella. Edición gòtica imitada sobre el incunable veneciano de 1490*, Sant Feliu de Guíxols, Octavi Viader impressor, pp. I-XXIV.
- BOHIGAS, P. (ed.) (1960), *Inventario de la colección de libros donada por D. Santiago Espona y Brunet*, Barcelona, Diputació de Barcelona-Biblioteca Central.
- CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Mª C. (2000), *La Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Universitat de València.
- CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, Mª C. (2007), «Manuscritos legados por Onofre Soler a la Universidad de Valencia según disposición testamentaria» dins *Derecho, historia y universidades. Estudios dedicados a Mariano Peset*, 1, València, Universitat de València, pp. 295-301.
- CASANOVA, E., & C. ALONSO (1988), «Les actualitzacions lingüístiques de l'*Espill de ben viure* (1559) realitzades en l'edició de 1827 per Onofre Soler», *Caplletra* 4, pp. 137-166.
- COSTA CATALÀ, J. (1995), *Els Salms de la Bíblia de París i el Salteri de la Seu de València. Estudi comparatiu i transcripció*, València, Real Academia de Cultura Valenciana.
- GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M. (1913), *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Librería Maragat, 3 vol.
- LLORCA, F. (1933), *La Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Talleres Prometeo.
- LÓPEZ I QUILLES, J. A., & V. RIBES I PALMERO (eds.) (1985), Joan Roís de Corella, *Psalteri*, Barcelona, Generalitat Valenciana-Revista «Saó»-Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or», 52).
- MARTOS, J. L. (2010), «La autocensura en los cancioneros: una justificación impresa en 57CG y otra manuscrita en CT1», *Cultura Neolatina* 70/1-2, pp. 155-180.
- MARTOS, J. L. (ed.) (2013), Joan Roís de Corella, *Psalteri*, València, Institució Alfons el Magnànim («Biblioteca d'Autors Valencians», 59).
- MARTOS, J. L. (2014), «Còpies manuscrites d'impresos renaixentistes a la Biblioteca Universitària de València: el llegat d'Onofre Soler i Rubio», *Caplletra*, 56, pp. 9-41.
- MASSÓ I TORRENTS, J. (1903), «Manuscrits catalans de València», *Revista de Bibliografia Catalana* 3, pp. 72-73.
- PALAU I DULCET, A. (1948-1977), *Manual del librero hispano-americano*, 28 vols., Sant Feliu de Guíxols-Madrid-Bilbao-Barcelona, Imprenta de José Mª Viader-Sucesores de Rivadeneyra-Imprenta Industrial-Santiago Soto y Hostench [Agustín Palau Claveras, *Índices*, 7 vols., Barcelona, Talleres Gráficos Hostench, 1981-1987; *Addenda*, Barcelona, Gràcia Graf-Talleres Gráficos Hostench, 1990] [1^a ed.: 7 vols., Barcelona, Librería Anticuaria, 1923-1927].
- PERARNAU, J. (1978), «Aportació al tema de les traduccions bíbliques catalanes medievals», *Revista Catalana de Teologia* 3, pp. 17-98.
- PUIG I TÀRRECH, A. (2001), «Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia» dins *El text: lectures i història*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 107-231 («Scripta Biblica», 3).
- RIBELLES COMÍN, J. (1920-1984), *Bibliografía de la lengua valenciana, o sea Catálogo razonado*

- por orden alfabético de autores de los libros, folletos, obras dramáticas, periódicos, coloquios, coplas, chistes, discursos, romances, alocuciones, cantares, gozos, etc., que escritos en lengua valenciana y bilingüe, han visto la luz pública desde el establecimiento de la imprenta en España*, 5 vols., Madrid, Imprenta de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos».
- [ROÍS DE CORELLA, J.] (1928), *El Psalteri de Roiç de Corella. Edición gótica imitada sobre el incunable veneciano de 1490*, Sant Feliu de Guíxols, Octavi Viader impressor.
- SANCHIS I SIVERA, J. (1909), *La catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, València, Imprenta de Francisco Vives Mora.
- VENTURA, J. (1993), *La Bíblia valenciana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes («Biblioteca Torres Amat», 12).
- WITTLIN, C. J. (1995)², «Observacions sobre el Psalteri de Joan Roís de Corella i d'altres traduccions dels Salms» dins *De la traducció literal a la creació literària. Estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 19-48 [1a edició dins *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 27-59 («Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 22)].

MARTOS, Josep Lluís, «Un salteri català del segle XV perdut», *Memorabilia* 16 (2014), pp 74-85.

RESUMEN

El Salteri de la Seu de València no es una obra completa, sinó que va estar restaurat al segle XIX a partir de diferents versions d'aquest text bíblic, una de les qual és perduda a hores d'ara. Gràcies a aquest procés de restauració, en tenim notícia i el conservem, en part. El procés de restauració va tenir lloc l'any 1820 i va estar supervisat per Onofre Soler i Rubio, el canonge arxiver, que havia estat rector de la Universitat de València anys abans i que ho tornaria a ser després d'aquest episodi.

PALABRAS CLAVE: Salteri, Onofre Soler Rubio, Seu de València, traducció bíblica, codicologia.

ABSTRACT

The Psalter of the Cathedral of Valencia is not a complete work, but was restored in the nineteenth century from different versions of the biblical text, one of which is lost by now. With this restoration process, we have news and preserves, in part. The restoration process took place in 1820 and was supervised by Onofre Soler Rubio Canon archivist, who had been rector of the University of Valencia and years before it would be after this episode.

KEYWORDS: Psalter, Onofre Soler Rubio, Cathedral of Valencia, Bible translation, codicology.

